

НАТАЛЯ МЕХ
«...ДУМКАМИ ПОЛЕ ОРЮ»
(СЛОВО ДУМКА У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ФРАНКА)

У поетичному словнику Івана Франка семантично вагомим і функціонально різноманітним виступає іменник *думка*.

На підставі лексичної сполучуваності, текстового оточення цього слова, можна виділити значення цієї лексеми, пов'язані з:

а) процесом мислення, міркування, наприклад: Так міркував, аж *впав на добру думку*. / І зараз взявся виконати її («Цар і аскет»);

б) поняттями «слово, мова», наприклад: Була хвилинка — і *думка* / У голові моїй блисла: / «Що ж, замерзаю, то й добре! / Не буду більше терпіти («Сурка»);

в) мрією, уявою про щось, наприклад: Догорають поліна в печі, / Попеліє червоня грань... / У задумі сиджу я вночі / І *думок* сную чорну ткань («Нічні думи»);

г) процесом поетичної творчості, наприклад: Що гніздо *думок* високих, / школу поривів геройських, / пристань для орлів змінили / на сумну тюрму для дум («Іван Вишенський»).

Перше виділене значення спирається на усталену загальномовну фразеологію типу *огонь думки, думати думку, ясність мислі*.

Практика Франкового слововживання розширює список усталених фразеологізмів, наприклад: *впав на думку* — «подумав»; *правди думкою шукав* — «шукав пояснення чогось».

Як синонімічні виступають у поетичній мові Івана Франка лексеми *думка, мисль, розум, ум*, наприклад:

Ти, розуме — бистроуме,
Порви пута віковії,
Що скували *думку* людську!
(«Веснянки»);

Непривичний до *думки*,
Старий ум, мов раненая птиця,
Метався, тріпався у темноті,
Та відповіді на питання теє
Не міг найти
(«Смерть Каїна»).

Про особливість поетичного сприймання слова-образу *думка* свідчать його асоціативні зв'язки, об'єднання в однорідні ряди таких слів, як *думка, серце, чуття*, наприклад:

Не погублю я душі своєї
Ані вас покину сиротами;
Бог вложив мені сю *думку* в серце
(«Бідний Генріх»),

У загальномовному вжитку звичайною є сполучуваність *думка в голові, думка в мізку*, однак у поезії Франка цей мовний стереотип видозмінюється. Розмитість семантичних меж поетичного слова зафіксована в характерній сполучуваності *думка в душі*, пор.:

Відкрили власну душу, / заглянули в *варстат своїх думок*, / свого чуття, бажання і змагання,.. («В Плен Ері»); Так звільна у його душі високій / Важкая *думка* спіла — доспівала. / Коли, втім, жінка, Сайвія чудова, / Його задуми перервала сими словами («Цар і аскет»); Так темно, зимно! Наче серце стане, / І *думка* в мізку, мов пилина, гине («Карта любові»).

Подібно до семантики лексеми *слово, думка* протиставляється слову — поняттю «діло», наприклад: [...]гармонію чуття і волі, *думок* і діл, бажання і знання («В Плен — Ері»).

Семантика епітетних означень до слова *думка* часто повторює образні асоціації, що стосуються лексеми *слово*. Простеживши сполучуваність номінації *думка* з прикметниковими означеннями, розрізняємо функціонування епітетних словосполучень, в яких епітет має позитивний емоційнооцінний зміст, негативний емоційнооцінний зміст, або

передає нейтральну, найзагальнішу семантику.

Контекстуальними синонімами виступають прикметникові означення з позитивним емоційним зарядом: семантика їх вказує на властивості, характер людини, наприклад:

— *розумна думка; висока думка; добра думка; чесна думка; свободна думка.*

Семантична група епітетів із негативним емоційним зарядом об'єднує прикметники типу:

— *лиха думка; плоха думка; важкая думка; гнівлива думка; сумовита думка.*

Ці епітети здебільшого теж асоціативно пов'язані з характерними властивостями, психічним станом людини.

Контекстуальними антонімами виступають такі прикметникові означення:

лиха думка, плоха думка — добра думка; Поряд із узгодженими означеннями до лексеми *думка* трапляються типові для поетичної мови іменникові конструкції типу *рій думок, буча думок, сімена думки вашої, поступ думки*, наприклад: Ви боїтесь, щоби криваві хвилі Не потекли і не підмили дім Блискучої освіти, не змулили *Швидкого поступу* думок зовсім? («Вольні сонети»).

Поряд із стилістично нейтральними словосполученнями, або такими, що належать до традиційних поетизмів (*рій думок*), відзначаємо індивідуально авторські образи, наприклад:

Зморозь кров кипучу!

Невсипну, пекучу

Втиши *думок бучу*,

Що в мізку бурлить...

(«Вій, вітре, горою...»).

У поетичних текстах І.Франка спостерігаємо кількісну перевагу епітетів із позитивною оцінкою, що протиставляються означенням із негативною оцінкою семантикою...

Думка для І. Франка означається прикметниками, що називають морально-етичні якості людини, а саме: *розумна, добра, чесна, а також лиха, плоха (думка)*.

Вибір слова в поетичному тексті зумовлюється різноплановими семантично — стилістичними причинами. Однією з таких причин є метафоричне, переносне значення слова.

Логічний зв'язок лексеми *думка* з іменниками *голова, розум, ум* у поетичній мові порушується. Контексти І. Франка зафіксували зв'язок *слів думка* із *серцем, душею, почуттями*, у загальноновживаній мові протиставлення *думка і почуття, думка і серце, або* в публіцистичному стилі *розум і серце* звичне, усталене. Поетичні метафори нейтралізують це протиставлення, наприклад: Ох, загніздись на дні душі моєї, / *Важкая думко!* Сильними кліщами / Стискай те серце, скоро б від твоєї. / Схибнув я стежки! («Нічні думи»).

Запам'ятовуються Франкові метафори, побудовані на видозміні загальнономовних метафоричних епітетів *спутані думки, невільна думка*. Загалом, для стилю І. Франка характерною є сема «скутість», «неволя» щодо думки, пор.:

...Вдень я плентавсь, мов у сні, / Мертвіла *думка*, спутана в окупи, / Багато перейшов я прикрих сцен, оказій, / І проганяли мя, мабуть, із трьох гімназій (Уривок з «Нове життя»); Та ростимите, й казки / Не згірш «злотих утят» / В тисячній вузлики / *Ваші простії думки* / Спутають, окрутять («Журавлі»),

Характерна для Франкових метафоричних контекстів із опорним словом *думка* сема «крилатість», наприклад:

Незрячі голови наш вік кленуть, / В котрім, говорять, перед правом сила, / А чесній *думці* перетяті крила, / А правду й волю, як звіра, женуть («Незрячі голови наш вік кленуть...»); Бувають хвилі, серце мліє / І скорбних *мислей* рій летить («Бувають хвилі...»).

Іменник *думка* постає у синтаксичних конструкціях метафоричного змісту у двох функціях:

1) *думка* виконує функцію активного суб'єкта дії, наприклад: Так звільна у його душі високій / *Важкая думка* спіла — доспівала; Немов у серце молодець / Ввірветься *думка* сумовита З таємних мов джерел гнівлива *думка* рветься;

2) *думка* виконує функцію пасивного об'єкта дії: Від рана жду, *думками поле орю...*; Будь же бог благословенний, що вітхнув тобі сю *думку!*; Смішний сей світ! / Смішніший ще поет, / Що все в нім хоче серіозно брати, / Що в тій погоні до незвісних мет / Розумну *думку* рад би відшукати.

Той факт, що у поетичних текстах Івана Франка переважають метафори з опорним словом *думка* в ролі пасивного об'єкта, можна пов'язати з іншою стильовою ознакою названих метафор, а саме: дієслова і прикметники в них семантично співвідносні, пор.:

— *скували думку* — *думка тремтить закута*;

— *думки* (знахідний відмінок) *спутають, окрутять* — *мертва думка, спутана в окові*.

У багатьох контекстах іменник *думка* може бути замінений лексемою *слово*. Нерідко *думка* (*мисль*) і *слово* виступають як однорідні члени речення, наприклад: / *ясність мислі, і свобода слів*.

Натрапляємо в текстах Івана Франка і на вислів фольклорного походження — характерну метафору *думками поле орати*. Наприклад:

Я ждав на ню, свою єдину зорю...

Мов яструб, бистро я сюди спішив,

Від рана жду, *думками поле орю* —

Нема голубки! Серце біль здушив

(«Карта любові»).

Метафора *сімена* (тобто *насіння*) *думки* перегукується з іншою метафорою, в якій поєднується предикатна ознака *сіяти* та іменник *слово*, наприклад:

Сійте в головах думи вольнії, / В серцях жадобу братолюбія, / В грудях сміливість до великого / Бою за добро, щастя й волю всіх! / Сійте! На пухку, на живу ріллю / Впадуть сімена *думки* вашої! («Веснянки»).

У загальномовному словнику *думка, поняття* співвідноситься із *мовою, словом* і кожне з них має свою сферу поширення. Поетичний словник такого розмежування не робить. У *думці* — «творчості» поєднується сема «висловленого і невисловленого слова». У мовотворчості Івана Франка *слово* і *думка* об'єдналися в один синкретичний, цілісний образ і утворили оригінальні поетичні контексти.